

Magdalena ABRAMCZYK*, Wojciech KORBEL**

DEFINIOWANIE I ROLA WYTYCZNYCH KONSERWATORSKICH W PROJEKTOWANIU ARCHITEKTONICZNYM

Projektowanie architektoniczne jest procesem twórczym związanym z licznymi uwarunkowaniami dotyczącymi stanu istniejącego i jego kontekstu, jak również oczekiwaniami względem projektowanej funkcji, formy i konstrukcji obiektu. Informacje o uwarunkowaniach przekazywane są w formie wytycznych projektowych. Wytyczne te winny wspierać proces projektowy poprzez stosowne ewidencjonowanie potrzeb i oczekiwań, realizację analiz i badań, systematyzowanie wyników oraz przekazywanie tych danych między uczestnikami procesu projektowego. W artykule zanalizowano literaturę przedmiotu dotyczącą wytycznych projektowych, a w szczególności wytycznych konserwatorskich. Skoncentrowano się na ich roli i podjęto próbę zdefiniowania przedmiotowego pojęcia, jego form oraz celów, którym wytyczne te mają służyć.

Słowa kluczowe: wytyczne projektowe, zalecenia konserwatorskie, wytyczne konserwatorskie, proces projektowania w obiektach zabytkowych

1. WPROWADZENIE

Projektowanie architektoniczne to złożony, wieloetapowy proces realizowany przez architekta w celu wykonania zamierzenia budowlanego. Składa się on z wielu etapów obejmujących, w zależności od rodzaju przedsięwzięcia, prace przedprojektowe, opracowanie programu funkcjonalno-użytkowego, przygotowanie projektu koncepcyjnego, budowlanego i wykonawczego. Często w skład tego procesu wchodzi także przygotowanie materiałów przetargowych [Bogucka 2020]. Ze względów

* Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich A-9. ORCID: 0000-0002-5101-3747.

** Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich A-9. ORCID: 0000-0003-1163-4407.

formalnopravnym szczególnie ważnym dokumentem opracowanym przez zespół projektowy jest projekt budowlany. Aby go wykonać, należy m.in. zgromadzić i przeanalizować wymogi zlecniodawcy oraz informacje dotyczące miejsca i warunków inwestycji. Wymogi te są zbiorem wytycznych pozyskiwanych z różnych źródeł. Umiejętność ich gromadzenia oraz weryfikacji warunkuje prawidłowe sporządzenie projektu.

W odniesieniu do obiektów zabytkowych największy wpływ na możliwości projektowe mają wytyczne konserwatorskie. Wynikają one m.in. z historii budynku, jego konstrukcji, dotychczasowych funkcji oraz aktualnego stanu obiektu uwzględniającego stopień degradacji zabytku. Mogą odnosić się także do planowanych w przyszłości form użytkowania. W sposób szczególny wiążą się zarówno z prezentowanymi przez inwestora potrzebami, jak też z wyrażanymi, zwłaszcza przez urząd konserwatora zabytków, oczekiwaniami dotyczącymi wymaganej ochrony dziedzictwa kulturowego.

Znajomość pojęcia, zakresu i znaczenia wytycznych konserwatorskich jest istotna dla osób wykonujących prace analityczne związane z ochroną zabytków, inwestujących w obrębie zabytku oraz samych użytkowników obiektów zabytkowych. Jest ona ważna również dla architektów i urbanistów, konserwatorów dzieł sztuki, urzędników, naukowców, a nawet polityków angażujących się w szeroko rozumiane zagadnienia procesu budowlano-inwestycyjnego.

Celem niniejszego artykułu jest analiza opisanych w literaturze definicji oraz form wytycznych konserwatorskich i ich znaczenia w projektowaniu architektonicznym na tle szerszego zbioru wytycznych projektowych. Analizie poddane zostały istniejące definicje wytycznych projektowych oraz ich odniesienie do wytycznych konserwatorskich. Podjęto także próbę zdefiniowania pojęcia wytycznych konserwatorskich.

2. WYTYCZNE PROJEKTOWE

2.1. Wytyczne projektowe – definicja pojęcia

Zgodnie z definicją z *Wielkiego słownika języka polskiego* [WSJP 2023] wytyczna to oficjalne zalecenie dotyczące postępowania w wybranej sprawie. W *Słowniku* wskazano, że „wytyczne” mogą być stosowane jako termin urzędowy i określać zalecenia w sposobach prowadzenia polityki zagranicznej lub szkolenia kierowców.

W opracowaniach fachowych „wytyczne projektowe” to reguły, jakie powinien uwzględniać projektant przy tworzeniu produktu lub systemu. Definicja ta odnosi się do wielu rodzajów projektowania, takich jak projektowanie graficzne, projektowanie oprogramowania (*user experience design*) czy wzornictwo.

Wytyczne projektowe to element szczególnie ważny w procesie projektowania architektonicznego i urbanistycznego. Projektowanie to dotyczy tworzenia opra-

cowań planistycznych, w tym planów przestrzeni urbanistycznej i krajobrazu, budynków wraz z ich wnętrzami, budowli, a także otaczających je obiektów małej architektury i roślinności.

Wytyczne projektowe (*design guidelines*) to zalecenia powstałe na podstawie informacji oraz rekomendacji pozyskanych z różnych źródeł. Mają one pozwolić na realizację projektu w sposób możliwie najlepszy, tj. gwarantujący najwyższe możliwe standardy, oraz zgodny z prawem, przyczyniając się do spełnienia narzuconych wymagań [Malec 2018]. Powinny umożliwić sprostanie pokładanym w projekcie oczekiwaniom. Są one wskazówkami pomagającymi projektantowi w podjęciu właściwych decyzji związanych z potrzebami klienta i lokalnej społeczności. Dobrze przygotowane i jednoznaczne wytyczne projektowe mogą więc być korzystne nie tylko dla projektanta i inwestora, lecz również dla ogółu społeczeństwa, wpływając pozytywnie na kreację ładu przestrzennego.

W wytycznych nie podaje się konkretnych rozwiązań, są to jedynie kierunki i reguły, które pomagają osiągnąć rozwiązanie projektowe [*Your Old House...* 2003]. Powstają one przy uwzględnieniu ergonomii i wzorców antropometrycznych człowieka [Rawski, Kłopotowski 2022]. Mają również swoje źródło w dotychczasowych doświadczeniach, aktualnie obowiązujących kanonach sztuki, badaniach naukowych, uwarunkowaniach kulturowych oraz wymaganiach użytkownika i inwestora [Zajac 2017].

W szerszym kontekście mogą być traktowane także jako narzędzie zarządzania zmianami w przestrzeni, a podejmująca tę problematykę specjalistyczna literatura mówi o formach wytycznych urbanistycznych. Są one wykorzystywane do sporządzania szczegółowych planów rozwoju miast lub rewitalizacji istniejących przestrzeni. Urbanistyczne wytyczne projektowe mogą dotyczyć zagadnień planowania przestrzennego oraz oddziaływania na krajobraz kulturowy i naturalny. Zawiera się w tym kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ich sekwencji, kreowanie formy architektonicznej i gabarytów projektowanej zabudowy wraz ze sposobami jej harmonizacji z zabudową istniejącą, tworzenie właściwych systemów transportu i opracowywanie wielu zagadnień pokrewnych.

W krajach o dobrze rozwiniętych instrumentach planowania przestrzennego pisemne i ilustrowane wytyczne dostarczają licznych i szczegółowych informacji dotyczących kierunku rozwoju nowych i przebudowywanych budynków. Wiedza ta zdobywana jest na podstawie analizy występujących lokalnie form urbanistycznych i współkształtujących je budynków, w tym obiektów historycznych oraz innych charakterystycznych dla regionu budowli. Wytyczne pozwalają więc na wypracowanie lokalnych wzorców i reguł projektowych dla dalszego rozwoju przestrzennego.

Znaczenie wytycznych projektowych silnie podkreślane jest w brytyjskiej literaturze fachowej dotyczącej projektowania architektonicznego i urbanistycznego. W Wielkiej Brytanii przygotowano poradnik wspierający działania projektantów na rzecz kształtowania pięknej, trwałej i użytecznej przestrzeni. *National Design Guide* (NDG) zawiera ilustrowane wytyczne projektowe opracowane na podstawie wiedzy najlepszych specjalistów z zakresu brytyjskiej architektury i urbanistyki.

W dokumencie tym, przygotowanym przez Brytyjskie Ministerstwo Mieszkalnictwa, Wspólnot i Samorządu Lokalnego (Ministry of Housing, Communities & Local Government), wyróżniono 10 cech dobrego projektu. Są to: integracja z otoczeniem, wzmocnienie tożsamości miejsca, spójna forma zabudowy, dobra dostępność komunikacyjna, pozytywny wpływ na środowisko naturalne, inkluzywne przestrzenie publiczne, właściwa i zintegrowana forma użytkowania, funkcjonalne i „zdrowe” budynki, wydajne wykorzystanie zasobów oraz wysoka trwałość obiektów [Ministry of Housing, Communities & Local Government 2021]. Każda z tych cech została w publikacji omówiona odrębnie wraz z działaniami mającymi prowadzić do jej osiągnięcia. Analiza przedmiotowych zapisów umożliwiła w badaniu określenie katalogu rodzajów wytycznych projektowych.

Cechy wskazane w NDG wraz z wymaganymi działaniami i wyznaczone na ich podstawie poszczególne rodzaje wytycznych przedstawiono w tab. 1.

Tab. 1. Wytyczne projektowe w kontekście cech dobrego projektu

Cecha dobrego projektu wg NDG	Działania priorytetowe potrzebne do określenia wytycznych wg NDG	Określany w badaniu rodzaj wytycznych
Integracja z otoczeniem, czyli kontekst miejsca	<ul style="list-style-type: none"> – badanie cech otoczenia i zlokalizowanych w nim obiektów – analiza lokalnej historii i dziedzictwa kulturowego – identyfikacja elementów mogących sprzyjać integracji nowej zabudowy z otoczeniem 	dotyczące właściwej relacji inwestycji i jej zakresu z otoczeniem
wzmocnienie tożsamości miejsca	<ul style="list-style-type: none"> – identyfikacja cech charakterystycznych miejsca – identyfikacja potrzeb i oczekiwań lokalnej społeczności – analiza możliwej ingerencji w obiekt i wpływu obiektu na tożsamość miejsca w sposób wzmacniający atrakcyjność 	wzmacniające tożsamość miejsca i jego społeczną akceptację
spójna forma zabudowy	<ul style="list-style-type: none"> – analiza występowania form zabudowy, w tym form zabudowy zwartej – analiza występowania form wewnątrz urbanistycznych – określenie priorytetów w sposobie kształtowania nowej zabudowy, np. dotyczących dostępności komunikacyjnej 	na rzecz spójnego zagospodarowania przestrzennego i żądanej formy urbanistycznej
dobra dostępność komunikacyjna	<ul style="list-style-type: none"> – analiza dostępności pieszej – analiza dostępności kołowej, w tym transportu zbiorowego – określenie priorytetów w hierarchii ruchu – określenie możliwości wykorzystania obszarów zieleni, zwłaszcza w systemie komunikacji pieszej i rowerowej 	dotyczące zasad funkcjonowania komunikacji i transportu

pozytywny wpływ na środowisko naturalne	<ul style="list-style-type: none"> – analiza istniejących zasobów oraz dostępności zielonej i błękitnej infrastruktury – analiza możliwości zwiększenia bioróżnorodności – określenie priorytetów dla rodzajów powiązań obszarów zieleni istniejącej i projektowanej 	dotyczące rozwoju bioróżnorodności i sposobów ochrony oraz optymalnego korzystania z zasobów naturalnych
inkluzywne przestrzenie publiczne	<ul style="list-style-type: none"> – analiza funkcjonowania i dostępności istniejących przestrzeni publicznych oraz ich wzajemnej zależności – analiza potrzeb w sposobie zmian funkcjonowania i aranżacji przestrzeni publicznej – określenie działań potrzebnych dla poprawy funkcjonowania przestrzeni, ich integracji, atrakcyjności i bezpieczeństwa 	dotyczące wzmocnienia estetyki, bezpieczeństwa, społecznienia i integracji poszczególnych przestrzeni publicznych
właściwa forma użytkowania	<ul style="list-style-type: none"> – analiza uwarunkowań i potrzeb w sposobach użytkowania budynków i sąsiadujących z nimi przestrzeni – określenie możliwości wdrażania integrujących i hybrydowych form użytkowania przestrzeni dostosowanych do szerokiego grona odbiorców 	dotyczące różnorodności form wykorzystania i możliwości adaptacji do zmieniających się w czasie potrzeb
funkcjonalne i zrównoważone rozwiązania	<ul style="list-style-type: none"> – analiza lokalnych potrzeb w działaniach chroniących środowisko – określenie zasad kreacji zrównoważonego i odpornego na zagrożenia lokalnego środowiska życia 	kształtujące rozwiązania optymalne, funkcjonalne i zrównoważone
wydajne wykorzystanie zasobów	<ul style="list-style-type: none"> – analiza zasad korzystania z lokalnych materiałów budowlanych i nośników energii – określenie potrzeb w sposobach ich wykorzystania 	dotyczące racjonalnego korzystania z zasobów lokalnych
wysoka trwałość obiektu	<ul style="list-style-type: none"> – określenie zasad na rzecz wzmocnienia odporności – określenie zasad na rzecz prostoty zarządzania i użytkowania – określenie katalogu materiałów i technologii wzmacniających trwałość 	sprzyjające tworzeniu rozwiązań trwałych i odpornych na różnorodne zagrożenia

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie poradnika *National Design Guide*.

Warto dodać, że wiele wytycznych projektowych, dla zapewnienia powszechności ich stosowania, wynika z funkcjonujących regulacji prawnych. Są one jednak tylko jednym ze źródeł ich powstawania. Na tle prezentowanych powyżej działań służących kształtowaniu wytycznych jednoznacznie widać role inwestorów, projektantów, naukowców, ekspertów oraz szeroko rozumianej społeczności we współtworzeniu wytycznych projektowych. W konsekwencji wpływa to na formy powstających wytycznych, poczynając od artykułowanych ustnie oczekiwań, poprzez opracowania naukowe i badawcze, a kończąc na wspomnianych już literalnych wymogach prawa.

2.2. Cele wytycznych projektowych

Wytyczne projektowe tworzą ramy dla powstających projektów architektonicznych i urbanistycznych, ich podstawowym celem powinna być kreacja możliwie najwyższej jakości przestrzeni, w której szczególną rolę odgrywają kontekst i tożsamość miejsca, funkcjonalna i racjonalnie zaprojektowana forma zabudowy, jej powiązania komunikacyjne oraz związek ze środowiskiem naturalnym i przestrzeniami publicznymi.

Wytyczne projektowe mają służyć kreacji dobrej architektury poprzez oddziaływanie na proces tworzenia dobrego projektu [Zajac 2017]. Są niezwykle pomocne w kształtowaniu ram inwestycyjnych zamierzenia budowlanego. Wyznaczają granice, w których może poruszać się architekt i urbanista, będąc realnym wsparciem w podejmowanych decyzjach. Mają zapewnić pożądaną tożsamość architektoniczną kreowanej przestrzeni i wskazywać sposób jej użytkowania [Mississippi State University 2015].

Ważną rolę wytycznych jest zapewnienie możliwie najwyższej jakości i funkcjonalności projektowanych obiektów oraz towarzyszących im przestrzeni przy jednoczesnym spełnieniu oczekiwań inwestorów i przyszłych użytkowników.

Wytyczne projektowe i ich odpowiednia organizacja są również niezwykle cenną pomocą i elementem integralnym w edukacji studentów oraz w nieustającym procesie samodoskonalenia się praktykujących architektów [Kowaltowski 2020].

3. WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

3.1. Wytyczne konserwatorskie – definicja pojęcia

W najbardziej ogólnym sposobie zdefiniowania wytycznych konserwatorskich są one szczególną formą wytycznych projektowych określających oczekiwania dotyczące projektowanych zmian w obiektach zabytkowych [Zierke 2014]. Wytyczne konserwatorskie to opracowania pozwalające zrozumieć zasady i standardy ochrony obiektów zabytkowych [*Your Old House...* 2003]. Na tle prezentowanych powyżej *National Design Guidelines* w sposób szczególny są one związane z kontekstem i tożsamością kulturową.

W literaturze fachowej podkreśla się, że wytyczne konserwatorskie uwzględniają przede wszystkim historię, dziedzictwo i kulturę miejsca, bezpośrednie otoczenie oraz szeroki kontekst. Wskazują zwłaszcza te cechy, które zasługują na zachowanie i podkreślenie. Mają za zadanie pozwalać na identyfikację lokalnego stylu, typologii zabudowy, sposobu wykorzystania lokalnych materiałów oraz charakteru detali historycznych [Ministry of Housing, Communities & Local Government... 2021].

W kontekście ogółu wytycznych projektowych wytyczne konserwatorskie obejmują głównie grupę zagadnień związanych z szeroko rozumianą tożsamością zabyt-

ku, w tym z jego formą, funkcją i konstrukcją oraz kreowaną przez zabytek tożsamością miejsca. Poniższy rysunek pokazuje wyłonione w toku analizy elementy będące przedmiotem szczególnych badań i oddziaływania wytycznych konserwatorskich.

Rys. 1. Przedmiot oddziaływania wytycznych konserwatorskich na tle ogółu wytycznych projektowych NDG [opracowanie autorskie]

Wytyczne konserwatorskie skupiają się więc na substancji zabytkowej, wyznaczając w pierwszej kolejności zakres możliwych działań. Prawdłowo ustalone wytyczne konserwatorskie pomagają określić planowany efekt końcowy podporządkowany dobru obiektu [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2021]. Przy sporządzaniu wytycznych konserwatorskich istotne jest wskazanie logiki ich tworzenia oraz przywołanie analizy przypadku, na podstawie którego dane wytyczne są opracowywane.

Wytyczne konserwatorskie powstają w wyniku wielobranżowej współpracy konserwatorów, architektów i konstruktorów [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2021]. Są przygotowywane na podstawie badań i analiz istniejących obiektów zabytkowych. Uwzględniane są w projektach dotyczących nowo powstających budynków w otoczeniu zabytku będącego ich środowiskiem kulturowym. W szczególności odnoszą się jednak do samych budynków zabytkowych, w których planowana jest ingerencja.

W literaturze przedmiotu wytyczne konserwatorskie najczęściej rozumiane są jako dokumenty wydawane przez urząd konserwatora zabytków [Stachańczyk 2010]. Ich tworzenie to działanie polegające na dociekaniach studialnych i formułowaniu stosownych podsumowań. Wytyczne mogą być wydawane dla opracowań architek-

tonicznych lub planistycznych [Welc-Jędrzejewska 2008] i dotyczyć konkretnego obiektu, grupy obiektów, założeń urbanistyczno-architektonicznych [Kuter 2004] lub urbanistycznych, w tym ogrodowo-parkowych [Stachańczyk 2010; Lipińska 2016]. Mogą być przedstawiane za pomocą ilustracji [Majdecki, Majdecka-Strzeżek 2022], fotografii, dokumentacji pisemnej, rysunkowej lub szkiców [Welc-Jędrzejewska 2008].

3.2. Cele wytycznych konserwatorskich

Wytyczne i zalecenia konserwatorskie winny opierać się na siedmiu podstawowych zasadach, a najważniejszą z nich jest ochrona stanu dotychczasowego zabytku i powstrzymanie się od działań mogących pogorszyć jego stan. W ślad za tym doktryna konserwatorska wskazuje na potrzebę działań ograniczających interwencję projektową w zabytek oraz odróżniających wprowadzane współcześnie zmiany od stanu pierwotnego [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2018]. Pełną listę zasad przedstawiono w tab. 2.

Tab. 2. Zasady dotyczące stawianych celów w realizacji prac konserwatorskich

Zasady konserwatorskie	Sposób realizacji zasad konserwatorskich
<i>primum non nocere</i>	(z łac., po pierwsze nie szkodzić) naczelną zasadą niepogarszania stanu budynku
poszanowanie oryginalności	maksymalna ochrona oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych)
minimalna ingerencja	powstrzymywanie się od działań niekoniecznych; wprowadzanie jedynie niezbędnych zmian
ochrona i zabezpieczenie	niestosowanie materiałów i metod, które na oryginał działają niszcząco
odróżnialność ingerencji	czytelność i zaznaczenie wprowadzonych zmian
odwracalność zmiany	możliwość powrotu do stanu oryginalnego
dokumentowanie	wykonywanie i wykazanie wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie

Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa 2018.

Wytyczne konserwatorskie mają więc na celu ograniczenie do minimum utraty wartości zabytku spowodowanej zmianami, którymi mogą być remont obiektu, przebudowa, rozbudowa, rewitalizacja oraz inne działania inwestycyjne, przy czym zabytek winien być tu rozumiany jako pojedynczy obiekt budowlany, ich zespół lub założenie urbanistyczne.

Odpowiednio przygotowane wytyczne konserwatorskie powinny chronić lub przywracać zabytkowi utracone cechy. Mowa tu głównie o walorach historycznych takich jak styl, stosowane materiały oraz techniki budowlane. W szerszym kontekście mają za zadanie chronić wartości przestrzeni kulturowej, zwłaszcza poprzez odpowiednie oddziaływanie na wymagania stawiane w dokumentach planistycznych.

Wytyczne sporządzane są w celu prawidłowego określenia w dokumentacji projektowej rodzajów i kolejności dopuszczalnych działań oraz wymaganych do użycia materiałów, technologii i metod [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2021]. Ich celem jest także zapewnienie prawidłowej komunikacji między specjalistami w dziedzinie konserwacji zabytków, architektami i inwestorami.

3.3. Zakres merytoryczny wytycznych konserwatorskich

Zakres merytoryczny wytycznych konserwatorskich jest zależny od przedmiotu, którego dotyczą. W jednym przypadku zakres ten może być bardzo obszerny, w innym – bardziej ograniczony [Stachańczyk 2010]. W obiektach szczególnie ważnych, kluczowych dla historycznego dziedzictwa kraju, w których istnieje prawdopodobieństwo dokonania kolejnych odkryć historycznych, wytyczne zawierają bardzo szczegółowe zalecenia i ograniczenia. W obiektach bardziej współczesnych i o mniejszym znaczeniu historycznym wytyczne mogą mieć charakter mniej szczegółowy i ograniczać się wyłącznie do ogólnych rekomendacji.

Mogą dotyczyć kwestii funkcjonalnych, technicznych i estetycznych. W konkretnych rozwiązaniach projektowych mogą być bardzo szczegółowe, kształtując m.in. wymagania dla stolarki okiennej i drzwiowej, posadzek, pokrycia dachowego, tynków, wprowadzania dodatkowych elementów czy konieczności wymiany substancji [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2018].

Mogą też odnosić się do działań planistycznych. W publikacji Narodowego Instytutu Dziedzictwa [Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Remont, renowacja...*] zamieszczono przykład tworzenia wytycznych konserwatorskich dotyczących gminnego programu rewitalizacji¹. W publikacji wskazano etapy pracy obejmujące kolejno: analizę materiałów historycznych, ikonograficznych, kartograficznych, planistycznych i konserwatorskich; inwentaryzację zasobów dziedzictwa; ewidencjonowanie i waloryzację elementów krajobrazu kulturowego oraz sformułowanie wytycznych dla ochrony obiektów zabytkowych, w tym ich wyglądu zewnętrznego.

Kwestią odrębną, choć szczególnie ważną są regulacje prawne dotyczące powstawania oraz zakresu wytycznych i zaleceń konserwatorskich oraz ich związku z formą ochrony prawnej zabytku (wpis do rejestru lub na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego lub ochrona poprzez ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego²).

Wytyczne konserwatorskie wprowadzane są m.in. w różnych dokumentach formalnych powstających na szczeblach samorządowych, dla których ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z ustawą o rewitalizacji tworzą

¹ Tworzenie gminnych programów rewitalizacji podparte jest ustawą dotyczącą rewitalizacji.

² Formy ochrony zabytków regulowane są w artykule 7 ustawy dotyczącej ochrony i opieki nad zabytkami.

podstawowe ramy planistyczne. Wprowadzane są w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczących obszarów objętych ochroną konserwatorską lub obszarów wpływających na postrzeganie zabytków w szerszym kontekście urbanistycznym. Ich zakres merytoryczny dotyczy nowo projektowanych obiektów w kontekście zabytkowej tkanki [Jaśkiewicz 2009].

Wytyczne wynikają z regulacji prawa budowlanego oraz innych odrębnych przepisów techniczno-budowlanych. Przede wszystkim jednak znajdują one odzwierciedlenie w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Powyższa ustawa wskazuje Generalnego Konserwatora Zabytków koordynującego działalność wojewódzkich konserwatorów jako podmiot uprawniony do wydawania „instrukcji i wytycznych”, ustalania ogólnych kierunków działania oraz mogący żądać sprawozdań z działalności podległych mu organów. Wytyczne te nie mogą dotyczyć rozstrzygnięć spraw załatwianych w drodze decyzji administracyjnych.

Do 2003 r. urzędy konserwatora zabytków również wydawały „wytyczne konserwatorskie”, jednak w sformalizowanej obecnie wersji dokument ten nosi nazwę „zaleceń konserwatorskich” [Gminter 2018]. Przywołana powyżej ustawa³ mówi, że zalecenia te wydawane są przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku, współkształtując zakres możliwych prac budowlanych. Konserwator przedstawia w formie pisemnej zalecenia określające możliwy sposób korzystania z zabytku oraz formę jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich. Podawany jest też zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w obiekcie. Stosowne wymagania mogą także wynikać z zaleceń pokontrolnych urzędu konserwatora dotyczących usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości w sposobie użytkowania obiektu zabytkowego⁴. Przewidziano do nich postępowanie odwoławcze oraz kary za niewykonywanie zaleceń.

Do momentu wejścia w życie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. słowa „wytyczne” i „zalecenia” używane były zamiennie i równoznacznie, również w literaturze naukowej. Wyżej wymieniona ustawa usystematyzowała i wzmocniła pojęcie zaleceń, nadając mu znaczenie administracyjne.

Z tego względu nie należy mylić zaleceń konserwatorskich w rozumieniu Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z omawianym tu pojęciem wytycznych konserwatorskich [Zalasińska 2010]. „Wytyczne” są bowiem znacznie szerszym terminem niż obowiązujące w przestrzeni prawnej „zalecenia”, obejmują zarówno problematykę nadzoru Głównego Konserwatora Zabytków nad podległymi mu służbami, jak też odrębne formy wytycznych procesu projektowego realizowanego przy zabytkach.

³ W artykule 27 ustawy dotyczącej opieki nad zabytkami opisane są zalecenia konserwatorskie.

⁴ W artykule 40 ww. ustawy opisane są kontrole konserwatorskie oraz pokontrolne zalecenia konserwatorskie.

3.4. Różnorodność form i znaczenie wytycznych konserwatorskich

Mimo że wytyczne konserwatorskie są przeważnie kojarzone z biurem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w rzeczywistości pochodzą z różnych źródeł i mogą być przedstawiane w różnorodnej formie.

Indywidualne uwarunkowania każdego z obiektów wzmacniają odmiennosc samych wytycznych. Niejednokrotnie budynki wykonane w tym samym okresie, pełniące tę samą funkcję i zaprojektowane przez tego samego autora tylko z racji odmiennego kontekstu generować będą różne wytyczne konserwatorskie.

Analiza zgromadzonej w toku pracy literatury oraz własne doświadczenia projektowe autorów badania pozwoliły na identyfikację i systematykę odrębnych, odpowiedzialnych za powstawanie wytycznych konserwatorskich podmiotów oraz tworzonych przez nie form opracowań. Systematykę tę przedstawiono w tab. 3.

W jej świetle gromadzenie wytycznych obejmuje proces pozyskiwania informacji od specjalistów, weryfikacji możliwości ich zastosowania i przewidzianych prawem „konsultacji” z odpowiednimi urzędami odpowiedzialnymi za opiekę nad zabytkami.

Prawidłowa i trafna ocena projektu architektonicznego, zwłaszcza przez odpowiedni urząd konserwatora zabytków, jest możliwa poprzez dostarczenie stosownych opracowań eksperckich. Architekt jako twórca i lider procesu projektowego odpowiedzialny jest za wyczerpujące zgromadzenie niezbędnych informacji oraz uwzględnienie w swojej pracy tego szczególnie ważnego i bogatego źródła wiedzy. Dla prac w obrębie zabytkowego budynku kluczowe będą opracowania inwentaryzacyjne i poszukiwawcze, w tym kwerendy czy opracowania analityczne tworzone m.in. przez architektów, archeologów, konserwatorów dzieł sztuki, konstruktorów czy pozostałych projektantów branżowych.

Dla działań służących rozbudowie zabytku, a zwłaszcza projektowaniu nowych budynków lub ich zespołów w przestrzeniach ochrony konserwatorskiej, szczególnego znaczenia nabierają różnorodne analizy krajobrazowe, analizy kompozycyjne i widokowe, badania cech charakterystycznych przestrzeni kulturowej (formy, powiązań i wyposażenia przestrzeni publicznych, gabarytów budynków, detali architektonicznych itp.), a także cech towarzyszącej szaty roślinnej czy szczegółowe opracowania dendrologiczne.

Rolą urzędu konserwatora zabytków jest przede wszystkim wydawanie wytycznych konserwatorskich w formie pisemnych zaleceń na podstawie dostępnych i dostarczonych informacji oraz weryfikacja proponowanych rozwiązań projektowych. Wytyczne konserwatorskie są więc pojęciem bardzo szerokim, organizującym i przetwarzającym gromadzoną wiedzę szeroko rozumianych zespołów badawczo-projektowych.

Tab. 3. Źródła i formy wytycznych konserwatorskich

Źródła – podmioty opracowujące lub wydające wytyczne konserwatorskie	Formy wytycznych konserwatorskich
Wymagania organów administracji	
urzędy konserwatora zabytków	ustne konsultacje i spotkania
	notatki z narad koordynacyjnych
	opinie konserwatorskie
	zalecenia konserwatorskie (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568)
organy władzy samorządowej	decyzje konserwatorskie (pozwolenia, nakazy) (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568)
	plany zagospodarowania przestrzennego
	decyzje lokalizacyjne (WZiZT) (Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717)
	programy opieki nad zabytkami gminne programy rewitalizacji (Dz.U. z 2015 r., poz. 1777)
organy władzy odwoławczej, w tym sądowiczej	decyzje administracyjne i wyroki sądowe
Niezależne opracowania eksperckie	
projektanci branży architektonicznej	opracowania inwentaryzacyjne architektoniczne
	autorskie opracowania, bazy danych, badania i kwerendy
	projekt koncepcyjny: – architektoniczny – architektoniczno-urbanistyczny – wielobranżowy
projektanci innych branż, geodeci, akustycy, audytorzy energetyczni, rzeczoznawcy itd.	opracowania inwentaryzacyjne i eksperckie (inne niż architektoniczne)
archeolodzy	program prac archeologicznych (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568)
konserwatorzy dzieł sztuki	program prac konserwatorskich (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568)
Inne	
członkowie lokalnej społeczności	dokumenty opracowane na podstawie indywidualnego zaangażowania, potrzeb i oczekiwań

Źródło: opracowanie autorskie.

4. PODSUMOWANIE

Wytyczne konserwatorskie to jedno z głównych narzędzi ochrony zabytków architektury. Gwarantują zachowanie autentyczności i integralności zabytku oraz ochronę wartości kulturowych otaczającej zabytek przestrzeni. Znaczenie mają

więc zarówno dla substancji zabytkowej, jak i dla jej otoczenia, w którym planowana jest lokalizacja obiektów nowo projektowanych.

Służą jako rekomendacje, którymi kierują się konserwatorzy i specjaliści z branży budowlanej podczas prac wykonywanych przy zabytkach. Umożliwiają specjalistom oraz inwestorom realizowanie projektów, przez co wytyczne te winny być rozumiane i gromadzone w możliwie jak najszerszym kontekście.

W opracowywaniu wytycznych konieczne jest uwzględnianie podstaw naukowych, prawnych i doktryny konserwatorskiej. Pozyskanie wytycznych jest niewątpliwie procesem czasochłonnym, ale wartym wysiłku, dlatego projektanci i inwestorzy nie powinni traktować go jako utrudnienia w realizacji inwestycji, lecz jako pomoc i przewodnik w zachowaniu kluczowych cech zabytku.

Pozyskiwanie wytycznych konserwatorskich jest też niezwykle interesującym procesem badawczym związanym z odkrywaniem przeszłości budynku i jego bezpośredniego otoczenia, przynoszącym ogromną satysfakcję w toku jego realizacji.

LITERATURA

- Bogucka Z., 2020, *Sztuka projektowania*, „Zawód: Architekt”, nr 71, s. 74-79.
- Gminter M., 2018, *Przewodnik po procesie inwestycyjnym w obiektach zabytkowych*, Presscom, Wrocław.
- Jaśkiewicz M., Szczepańska E., Barański J.A., Bigaj L., Antosiewicz T., Jędrychowski I., Burnóg J., 2009, *Możliwości lokalizacji obiektów wysokościowych w aspekcie ochrony panoramy miasta Krakowa – analiza*, Urząd Miasta Krakowa, Biuro Planowania Przestrzennego, Kraków.
- Kowaltowski D.C.C.K., Gomes da Silva V., de O. Neves L., Deliberador M.S., Zara O.O.D.C., Colleto G.M., Victorio E.R., 2020, *Action research and architectural sustainable design education: a case study in Brazil*, „International Journal of Technology and Design Education”, no. 30, 815-836.
- Kuter S., 2004, *Rola wytycznych konserwatorskich w planach rewitalizacji miast*, „Roczniki Humanistyczne”, nr 52, s. 469-473.
- Lipińska B., 2016, *Ocena stanu po powodzi wraz z dokumentacją fotograficzną oraz wytyczne konserwatorskie dla odbudowy i rewaloryzacji zabytkowego ciągu Potoku Jelitkowskiego od zbiornika IV Subisława do zbiornika III Pomorska*, „Most Wiedzy”.
- Majdecki L., Majdecka-Strzeżek A., 2022, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, PWN, Warszawa, s. 351-352.
- Malec T., 2018, *Projektowanie architektoniczne. Wprowadzenie do zawodu architekta*, Helion, Gliwice.
- Ministry of Housing, Communities & Local Government, 2021, *National Design Guide. Planning practice guidance for beautiful, enduring and successful places*, London.
- Mississippi State University. Office of Planning Design and Construction Administration, 2015, *Appendix: Architectural Design Guidelines*.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2018, *Podstawowe zasady konserwatorskie*.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2021, *Definiowanie projektowania konserwatorskiego – postulaty*.

- Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Remont, renowacja, rewaloryzacja zabytku jako przedsięwzięcie rewitalizacyjne*.
- Rawski K., Kłopotowski M., 2022, *Accessibility of public space / Dostępność przestrzeni publicznej*, in: *Future of the city*, eds. D. Gawryluk, D.A. Krawczyk, Publishing House of Białystok University of Technology, Białystok, pp. 135-157.
- Stachańczyk R., 2010, *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów*, „Kurier Konserwatorski”, nr 7, s. 43-50.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 15680).
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. z 2015 r., poz. 1777).
- Welc-Jędrzejewska J., 2008, *Ochrona zabytków w planowaniu przestrzennym*, „Kurier Konserwatorski”, nr 1, s. 5-9.
- Wielki słownik języka polskiego, 2023, *Wytyczna* [hasło], <https://wsjp.pl/haslo/podglad/26277/wytyczna> (dostęp: 12.10.2023).
- Your Old House: Guide for Preserving San Jose Homes*, 2003.
- Zając A., 2017, *Poprawa dostępności architektonicznej przestrzeni miejskiej. Między normami projektowania a doświadczeniem użytkowników*, „Studia KPZK”, nr 176, s. 264-277.
- Zalasińska K., 2010, *Charakter prawny zaleceń konserwatorskich*, „Kurier Konserwatorski”, nr 6, s. 11-15.
- Zierke P., 2014, *Poszanowanie dziedzictwa architektonicznego w procesie projektowania na przykładzie Irlandii*, Politechnika Poznańska, Poznań.

DEFINING AND ROLE OF CONSERVATION GUIDELINES IN ARCHITECTURAL DESIGN

Summary

Architectural design is a creative process involving numerous conditions relating both to the existing condition and its context, as well as expectations with regard to the designed function, form and construction of the building. Information on the conditions is provided in the form of design guidelines. These guidelines should support the design process by appropriately recording needs and expectations, carrying out analyses and studies, systematising the results and communicating these data between the participants in the design process. This paper examines the literature on the issue of design guidelines and, in particular, conservation guidelines. It focuses attention on their role and makes a contemporary attempt at the author's definition of the concept in question, its forms and the purposes these guidelines are intended to serve.

Keywords: design guidelines, conservation recommendations, conservation guidelines, design process in historic buildings